

ПИТАННЯ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ В НОВІТНІХ МОВОЗНАВЧИХ ПРАКТИКАХ

Пачева В.М., к.філол.н.

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОЗМІНИ ЧИСЛІВНИКІВ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАПОРІЗЬКО-НАДАЗОВСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті на прикладі групи запорізько-надазовських говірок досліджується словозміна кількісних числівників. Автор визначає центральні та периферійні форми числівників у граматичній системі, спираючись при цьому на діалектні тексти українських степових говірок Запорізького Надазов'я.

Ключові слова: говірка, числівник, граматична форма, словозміна.

Word alternation of quantitative numeral is investigated in the article on the example of the group Zaporozhje-over-Azov accent. The author denotes the central and in outlying forms of numerals in the grammar system, taking for the ground the dialect texts of the Ukrainian steppe accent of Zaporozhje-over-Azov.

The key words: accent, numeral, grammar form, word alternation inflection.

В статье на примере группы запорожско-надазовских говоров исследуется словоизменение количественных имен числительных. Автор определяет центральные и периферийные формы имен числительных в грамматической системе, основываясь при этом на диалектные тексты украинских степных говоров Запорожского Надазовья.

Ключевые слова: говор, имя числительное, грамматическая форма, словоизменение.

Актуальність запропонованої теми визначається потребою подальшого всебічного дослідження морфологічної системи української діалектної мови. Процеси формотворення відзначаються різноманітністю варіантів саме у говорах і є цінним матеріалом для граматики сучасної української літературної мови. Числівникова

словозміна у говорах, зокрема в степовому південно-східного наріччя, поки що вивчена недостатньо.

Серед основних завдань, які сьогодні стоять перед діалектологами, є з'ясування особливостей словозміни в окремих ще недосліджених говірках чи групах говірок. У цьому плані вивчення запорізько-надазовських говірок доповнює наші знання про багатство та різноманітність морфологічної системи української мови.

Формування числівника як окремої граматичної категорії належить до давніх часів. Числівник у літературній та діалектній українській мові є предметом пильної уваги мовознавців, цілий ряд робіт присвячено окремим питанням про числівники, серед яких найчастіше порушуються, місце числівника у системі частин мови та його морфологічна структура. Морфологічні ознаки числівників української мови детально охарактеризовані у фундаментальних дослідженнях: монографії "Числівники української мови" М.П. Івченка [11] та дисертації "Числівники української мови" К.Н. Мізіної [12]. Числівники на матеріалі окремих говорів української мови досліджували Н.П. Прилипо [18], [19], М.Й. Онишкевич [15], не залишилися поза увагою й особливості числівникової словозміни [9], словотвір числівників [13] та інші проблеми.

Сучасне мовознавство досить повно аналізує різні погляди граматистів на природу числівника і розглядає історію його формування, морфологічні та синтаксичні ознаки [1], [2], [3], [4], [5], [7], проте проблема частиномовного статусу числівника залишається основною. Отже, потреба глибшого вивчення цієї частини мови цілком обумовлена, оскільки недостатнє дослідження числівника на матеріалі українських діалектів засвідчуємо і ми. Так, нині особливості словозміни числівників у говірках Північної Буковини стали предметом наукового вивчення Н. Попович [17], словозміна кількісних числівників на прикладі української степової говірки межиріччя Дністра і Дунаю – М.С. Делюсто [8], історію вивчення іменної системи словозміни говірок української мови розглянуто Л. Гажуа-Котик [6]. Однак праць, спеціально присвячених числівникові саме на матеріалі українських запорізько-надазовських говірок, нами не виявлено.

Мета статті – виявити характерні риси числівникової словозміни в українських говірках Запорізького Надазов'я у порівнянні з відповідними рисами інших говорів південно-східного

наріччя української мови. За об'єкт дослідження взято граматичну систему українських запорізько-надазовських говірок, а за предмет – числівникову словозміну.

Матеріалом для вивчення проблеми послужили діалектні тексти, зібрані нами в українських селах південних районів Запорізької області: Бердянського (села Андріївка, Берестове, Дмитрівка, Карла Маркса, Миколаївка, Новотроїцьке, Успенівка), Приморського (Борисівка, Єлизаветівка, Єлисіївка, Лозанівка, Новоолексіївка, Партизани), Приазовського (Бесідівка, Володимирівка, Воскресенка, Ганноопанлінка, Горіхівка, Дмитрівка, Новокостянтинівка, Новомиколаївка, Олександрівка, Приморський Посад, Степанівка Перша), Мелітопольського (Вознесенка, Костянтинівка, Новомиколаївка) та Якимівського (Вовчанське, Давидівка, Охримівка, Шелюги). Респондентів умовно поділено на 4 вікові групи: молодшу (20–40 років), середню (40–60 років), старшу (60–80 років) та найстаршу (більше 80-ти років).

У сучасній українській літературній мові побутує погляд на числівники як на морфологічно своєрідний клас слів, в якому зберігається ще багато таких морфологічних рис, що свідчать про їх зв'язок з іменниками, прикметниками та займенниками. Формування єдиних граматичних ознак у числівника, передусім утворення єдиної системи відмінкових закінчень для більшості числівників, досить докладно описано в лінгвістичній літературі. Обмежені статтею, не будемо зупинятися на цьому питанні, однак зауважимо, що у визначенні типів парадигм словозміни числівників сучасної української літературної мови серед авторів граматики та підручників немає однаковості: названо різну їх кількість, зокрема 9 [3, с.149], 7 [7, с.138], 6 [20, с.389]. Але більшість граматиків, враховуючи різне походження окремих числівників, особливості їх морфологічної структури, називають у сучасній українській літературній мові 6 основних типів парадигм відмінювання числівників, неоднакових за кількістю лексем, що входять до їхнього складу: 1) парадигму числівника *один (одна, одно, одне, одні)*; 2) парадигму числівників *два (дві), три, чотири*; 3) парадигму числівників *п'ять – двадцять, тридцять, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят*; 4) парадигму числівників *сорок, дев'яносто, сто*; 5) парадигму числівників *двісті – дев'ятсот*; 6) парадигму збірних числівників. Отже, всі невідмінювані лексеми на позначення кількості, а також

тисяча, мільйон, мільярд, нуль і словосполучення з числівниками не утворюють жодного типу парадигми відмінювання.

Парадигматична система кількісних числівників у досліджуваних говірках, як і в українській літературній мові, містить ряд часткових відмінкових парадигм, проте, як і в більшості українських говірок, тут вона дещо інша, адаптована до даної території. Українські запорізько-надазовські говірки зберігають архаїчні риси та засвідчують ряд новотворів у системі числівникової словозміни. Тут числівники мають чимало відмінностей як у фонетичному оформленні, так і в системі відмінювання.

Аналіз текстів на матеріалі запорізько-надазовських говірок засвідчує, що більшість із виявлених числівникових форм не відрізняється від уже відомих у інших степових говірках та в інших говорах південно-східного наріччя української мови, а деякі взагалі виявляють тотожність до літературних форм.

Числівникову систему обстежених говірок складають такі словоформи: кількісні, власне-кількісні, неозначено-кількісні, збірні, дробові та порядкові. За структурою кількісні числівники у говірках – прості, складні і складені.

У всіх запорізько-надазовських говірках словозміна кількісних числівників характеризується відсутністю часткової парадигми числа (окрім *один*), їм не властива категорія роду (окрім *один*, в Н.в., Зн.в. – *два*). Числівник *один* досить часто вживається в усіх запорізько-надазовських говірках, напр.: [у¹ мени було¹ знач'ит¹ три¹ брати / і **одна** сист¹ра] / [от дир'жали ї по¹ ч'етви¹ро коні¹ / ї по¹ трої¹е / ї по **одному**] / [д'ї¹ч'ат у мени три¹ / а син **один**] / [так ми дв'і¹ порц'її¹ їтр'ох там пої¹мо / а **одну** порц'їю¹ мам'і ни¹сем] / [**один** у'ч'оч'ик із двох с'ол] / [ран'ше йа та'кого ї ни знаў¹ / шоб **одна** ди'тина була] / [сист¹ра у'мерла / **одна** оп'і'рац'їя / дру'га].

Цей числівник має таку парадигму в обстежених говірках: *однина*, ч.р.: Н.в. – Ø, Р.в. – *-ого*, Д.в. – *-ому*, Зн.в. – Ø, О.в. – *-им*, М.в. – *-ому*, *-ім (-ом)*; с.р.: М.в. – *-ім (-ом)*; ж.р.: Н.в. – *-а*, Р.в. – *-ійейі, -ойі(-ої)*, Зн.в. – *-у*, М.в. – *-її (-ої)*. *Множина*: Н.в. – *-і*, Р.в. – *-їх(-их)*, Зн.в. – *-і*. У Р.в. однини жіночого роду в текстах цей числівник представлений з флексіями *-ійейі / -ойі*, а чоловічого роду – *-ого*, як і в літературній мові, проте у говірках с.Воскресенки та с.Дмитрівки Бердянського району, с.Новомиколаївки Приазовського району, с.Шелюги Якимівського району спостерігаються відмінності як у фонетичному оформленні числівника *один*, так і у флексіях Р.в.: -

ійейі / -оїі / -ої / -аго: [ад¹нойіі / адні¹йейі / ад¹ної / адна¹го]. У текстах зафіксовано випадки неузгодження числівника *один* з іменником у числі та відмінності у фонетичному його оформленні: [ни було / тут бу¹ адин¹ шелух / поч¹ е му о¹но називайи¹ца¹ шелух / пото¹му шо тут бил¹а по¹сатка / ад¹ні¹ шелуг / кус¹тарники / шо кар¹зини в¹йажут¹ із йіх]. Зауважимо, що в заснуванні цих населених пунктів основну роль відіграли переселенці з Воронежської губернії [16]. Очевидно, що такі фонетичні варіанти числівника тут підтримуються впливом російської мови.

М.в. чоловічого та середнього родів числівника *один* засвідчуємо з варіантними флексіями *-ому* / *-ім* в усіх говірках та *-ом* у говірках, що сформувалися за участю переселенців із Росії: [...¹ ад¹ном¹ йа плат¹ку і двух аш ка¹синках / бо гала¹ва мо¹кра]. Форми Р.в. множини виступають із флексією *-іх*, як і у прикметників м'якої групи. Взагалі у говірках словозміна числівника *один* уподібнюється до словозмінної системи прикметника (спільні відмінкові флексії).

Досить часто числівник *один* в усіх запорізько-надазовських говірках прономіналізується, напр.: [і¹ ўс¹і ў ад¹ном¹ ("тому самому") клас¹ і ми уч¹илис¹а] / [ни ад¹но¹го ("жодного") бал¹нишого ў¹мени ни¹пасту¹пило / во] / [а од¹ного ("того") у¹бито г¹ролом] / [а йа ў¹йіх од¹на ("сама")була] / [о¹це од¹ного ("того") жи¹нили] / [а од¹на ("якась") ска¹зала да¹моч¹'ка] / [а ма¹ма бу¹ла од¹на ("сама")] / [а од¹на ("та") ў¹род¹і йак / виход¹на] / [і¹ше бу¹ла од¹на ("якась")] / [...к¹ласу н¹і од¹ного ("жодного")...] / [си¹нок од¹ин ("сам") у¹мени...] / [...з од¹ні¹йу ("тією")ни¹в¹істкой...].

Як бачимо, в обстежених говірках відмінкові форми числівника *один* ще не втратили своєрідності: по-перше, цьому могли сприяти особливості фонетики воронезьких говірок, що взяли участь у формуванні на новій території окремих запорізько-надазовських говірок; по-друге, їх могла викликати дія граматичної аналогії. Відповідно маємо різну фонетичну структуру числівника *один* та його різні граматичні варіанти.

Парадигма числівників *два*, *три*, *чотири* за характером флексій відмінна від парадигми числівника *один*. У називному та знахідному відмінках числівника *два* спостерігається збереження залишків чоловічого і жіночого роду, які в інших відмінках, як правило, зникають: *два стільці*, але *дві хати*. Словозміну числівника *два* майже в усіх запорізько-надазовських говірках характеризують наступні флексії: ч.р. Н.в. – *-а*, Р.в. – *-ох* (*-ух*), Д.в. – *-ом* (*-ум*), Зн.в. –

-а, М.в. – -ох (-ух); ж.р. Н.в. – -і (-'е), Зн.в. – -і(-'е). У текстах він представлений у більшості говірок переважно такими формами Н.в. / Зн.в., як і в літературній мові, напр.: [сви¹наркойу **два** года ро¹била на сви¹нах / а то ді на тил¹атах ро¹била] / [дв'¹і сви¹нарки ўс'ігда д'іжурили / по дв'¹і д'іжурили] / [три д'іу¹ч'ат і два брати було ў мени] / [по два си¹ни жи¹нили і ўм'іст'і жи¹ли] / [два голода пирижи¹ла / а ти¹пер си¹ноч'ка похоро¹нила / унуч'ка похоро¹нила] / [два ч'аса долж¹ні ми / за два ч'аса шис¹нац':ат' ко¹роў здо¹йіт' рукамі] / [дв'¹і корови і т'олоч'ка] / [нада два м'іс'ац'а ро¹бит'] / [а у нас тут по од¹ному / по два у¹ч'иніка ў клас'і] / [ше дв'¹і сист'ри / ў нас було / да].

Однак у говірках с. Борисівки та с. Лозанівки Приморського р-ну, с. Володимирівки Приазовського р-ну, с. Воскресенки та с. Дмитрівки Бердянського району, с. Новомиколаївки Приазовського району, с. Шелюги Якимівського району спостерігаються певні особливості: у родовому – місцевому відмінках функціонують форми, як з основою дво-(<дво-), так і з основою дву-(<дву-) паралельно, напр.: [дво(у)х бич'коў] / [на дво(у)х но¹гах] / [да дво(у)х дн'ей]. А в решті говірок форми з основою дву- вживаються рідко. Як відомо, в українських говорах ці форми є менш поширеними, ніж з основою дво- і виявляються вкрапленнями на території, головним чином, північного та південно-східного наріч.

Числівник *три* має флексії: Н.в. – -и, Р.в. – -ох, Зн.в. – -и. Числівник *чотири* зафіксовано з флексіями: Н.в. – -і (-и), Р.в. – -ох, Зн.в. – -і(-и), М.в. – -ох. У текстах ці числівники представлені переважно формами Н.в. / Зн.в., напр.: [а **три** хлопц'і ў їх було / о-о-о] / [**три** було гонимо пасту] / [ч'і¹тур'і ч'іт'в'орки] / [а ч'і¹тур'і года була дома / ни прац'увала] / [ч'о¹тур'і класа конч'ила і ўс'о] / [три н'і¹тур'і ч'и п'ят' ч'алав'ік у другий клас і так да ч'а¹тур'ох клас'іу] / [пидйоми було у ч'і¹тур'і ч'аса] / [нас було аж ч'о¹тури] / [по м'іс'ац'у ч'і¹тур'і там повара] / [у нас **три** д'іу¹ч'ат було] / [їа у ч'і¹тур'і года ост'алас' сиротойу] / [нас було аж ч'о¹тур'і ни в'істки / ну / і ўже поод':іл'алис'а].

Числівник *чотири* у Н.в. утворює фонетичні варіанти ч'о¹тур'і / ч'і¹тур'і / ч'о¹тури, які переважно характерні говіркам (с. Берестове, с. Борисівка, с. Воскресенка, с. Дмитрівка Бердянського р-ну, с. Єлїсіївка, с. Костянтинівка, с. Карла Маркса, с. Лозанівка, с. Мордвинівка, с. Новокостянтинівка, с. Новомиколаївка Приазовського р-ну, с. Новотроїцьке, с. Партизани, с. Приморський

Посад), а *ч'атири* – говіркам, у формуванні яких значну роль відіграли переселенці із Росії.

Числівники *п'ять* – *дев'ять* представлено у текстах із такими флексіями: у Н.в. – Ø, у Зн.в.– Ø та у Р.в. – Ø, *-и (-і)*, у М.в. – *-и (-і)*. Н.в. привертає увагу фонетичним оформленням цих числівників, а у Р.в. вони, як і у переважній більшості українських говірок, мають флексії *-и (-і)*, напр.: [нас **ш'іст'і** ч'олов'ік і ни було] / [п'ят' ч'и шест' м'ісац'іу добау'лау] / [нас **сем** д'ітеі було / д'воіе у'мерло] / [д'еу'ят' штук д'ітеі / а так п'ят'] / [ч'ітур'і / п'ят' у'нейі у'табил'і] / [в'ос'ім год ми'ні було / от] / [одна ш'кола була / ходиу'йа до **сім'і** класоу] / [**сім** клас'іу конч'ила / п'ятого класу тут ни було] / [із п'ятого і нач'ала / тоді до **сім** клас'іу] / [у'в'ос'ем' у'тра пр'іха'жу на ра'боту / поуб'ірайу там / пома'гу ф'ел'дшеру] / [з **д'іс'ат'і** лет / **д'ев'ат'**]. У Р.в., Д.в. та М.в. зафіксовано варіанти: *ш'істи*, *ши'ст'і*, у З.в. – *шист'* (лише у говірці с.Карла Маркса), *вас'ми* (у названих вище говірках, у формуванні яких значну роль відіграли переселенці із Росії). Кількісні числівники *п'ять* – *дев'ять* у запорізько-надазовських говірках у Н.в. – З.в. також утворюють різні співіснуючі фонетичні варіанти.

Числівники *десять* – *тридцять* та (*на* – *дцять*) спостерігаються у говірках переважно із Ø флексією та *-и*: Н.в. – Ø; Р.в. – Ø / *-и*; Зн.в. – Ø; М.в. – *-и*: [дв'інац':ат' штук д'ітеі було] / [ч'отирнадц' ат' год проро'била у' одном пом'ішч'ен'ійі] / [об'ід з ди'сатойі і до одинац':ати / да] / [було'ї по т'ридц' ат' ч'олов'ік] / [і до двац'ати год гу'л'али знач'іт'] / [перва оп'ірац'іа була (до) т'риц' ат' год] / [у' ч'ітурнац':ат' рок'іу йа за'к'інч'ила в'ос'ім клас'іу] / [у'же п'ят' год'іу зарп'лати ни лолу'ч'айі'м] / [муки по т'риц':ат' к'ілог'рам там / по дес' ат' к'ілог'рам / так було і по двац':ат'].

У Н.в. числівників на *-дцять* також виступають різноманітні фонетичні варіанти форм: *ад'інац':ат'*, *дв'інац':ат'* (у говірках із "аканням") – *дв'інац':ат'*, *ч'ітурнац':ат'*, *п'ат'нац':ат'* – *п'іт'нац':ат'* – *п'іт'нац':ат'*, *ши'снац':ат'* – *шиш'нац':ат'* – *ш'іш'нац':ат'* – *ш'іш'нац':ат'* (Борисівка, Володимирівка, Миколаївка, Новомиколаївка Приазовського р-ну, Новокостянтинівка, Новотроїцьке) – *двац':ат'* (у говірках із "аканням"). У текстах зустрічаємо: [це п'ят'нац':ат' год було ўже / ш'іш'нац':ат' год / ч'ітурнац':ат']. Ці варіанти відмінкових форм числівників у запорізько-надазовських говірках спостерігаються у паралельному

вжитку до літературних. Для Р.в., Д.в., З.в. і М.в. характерними є форми із флексіями *-i (-u)*, напр.: *дв'інац':ат'і(u) – п'ятнац':ат'і(u)*. У текстах спостерігаємо: *[а на|том до дв'інац':ат'і і да|мої]* (у говірках із "аканням"), а у решті обстежених говірок при повільному темпі мовлення виступають числівники *дв'інац'ат – двадц'ат'*.

Числівники на *-десят (п'ятдесят – вісімдесят)* у запорізько-надазовських говірках мають флексії: у Н.в. – Ø; у Р.в. – Ø / *-i (-u)*; у Д.в. *-i (-u)*; у Зн.в. – Ø та М.в. *-i (-u)*, напр.: *[і ў нас |около п'ід'іс'ати за|канч'увало] / [то|д'і ў ди|с'атих кл'асах нас за|к'інч'увало |маїже п'ій'іс'ат ч'оло|в'ік] / [ў |мени сп'ій'і|ал'но флашк'іў п'ій'іс'ат |метр'іў по|шит'і] / [ну| |поки ў |первій клас хо|дили / то там |маїже було ш'іс'ди|с'ат / і ў нас |около п'ід'іс'ати за|канч'увало] / [ни|дожит' до ш'іс'тудис'ати ч'оти|р'ох год ч'отирнац':ат' дн'ей]. Числівникові словоформи *с'ем'іс'ат'і – вас'іс'ат'і* (Р.в., Д.в., М.в.) спостерігаємо у говірках із "аканням". Відмінкові форми О.в. цих числівників у текстах не зустрічаємо. Різні фонетичні варіанти також зберігаються і в непрямих відмінках, а у Н.в. утворюються варіанти в усіх обстежених говірках, напр.: *п'ій'іс'ат – ш'ій'іс'ат – с'ем'іс'ат – вос'іс'ат* тощо; *шій'іс'ат* (у Мик.), *шій'іс'ат* (лише у Лоз., Мик., Новотр.), *п'ід'іс'ат – ш'ід'іс'ат – с'ем'іс'ат – вос'іс'ат* та *п'ід'іс'ат* (у Парт.), а *с'ем'іс'ат – вос'іс'ат* (у Андр., Берест., Єлис., Кост, Карла Маркса, Лоз., Мик.).*

Числівники *сорок, дев'яносто, сто* у говірках характеризують наступні флексії: Н.в. – Ø; Р.в. – *-а*; Зн.в. – Ø; О.в. – *-а (-ома)*. Форми Д.в. і М.в. цих числівників у текстах не виявлено, напр.: *[та йї|уже ди|їя|носто / ди|їя|носто з |лиши|ім о|це й|ак тої] / [з |її|я|носта кол|хозн'ікоў ни|робл'у й|а о|дин] / [а |п'енс'ійі зара|ботаў п'ій'іс'ат п'ат' |рубл'ей і |сорок ка|п'ейек] / [ди|їя|носто год |її] / [от |гарод у |мени / |сорок |сотих |гарода / |па|ка й|а...] [то|д'і |ж ў |сіло прій'і|ж: ай|ш / |бат|ко / |с|коко зароб'иў / |дв'ест'і п'ід'іс'ат / |дв'ест'і т'риц'ат' / а там |сто]. Кількісні числівники *сорок, дев'яносто, сто* у текстах функціонують переважно у формі Н.в. (Зн.в.), а форма Р.в. поширена менше. Числівник *сорок* у Р.в. у говірках спостерігається з флексією *-а*, напр.: *[до |соро|ка год бол'і|ла]*, а в О.в. – з флексією *-а (-ома)*: *[пирит |сороко|ма св'атими / св'ато |це / у |церкв'і |сорок св'атих / ну / |соро|ка св'атими / шоб / ну / |прави|ца / у|с'о...].* Форма О.в. числівника *сорок* із флексією *-а* більше поширена у запорізько-надазовських говірках, ніж із флексією *-ома*. Як і в інших степових*

говірках, зокрема межиріччя Дністра і Дунаю [8], цей морфологічний новотвір спостерігаємо також зрідка, але у паралельному вжитку (*сороко¹ма / соро⁰ка*), виявляємо й інші новотвори цього числівника, зокрема *сорок¹ма* (у текстах це єдиний випадок фіксації такої форми О.в. даного числівника, а за опитуванням – 5): [*сорок¹ма* ¹дн¹ами ни ⁰б⁰йдиса / ¹нада ше¹ п⁰й¹года і год ¹справит¹]. Такі форми О.в. діалектологи пояснюють дією формальної синтагматичної індукції та відзначають ускладнення відмінкової парадигми кількісних числівників *сорок*, *дев'яносто*, *сто*, спричинене граматичною аналогією [8], [14].

У обстежених говірках фонетичні варіанти має лише числівник *дев'яносто*, напр.: *д⁰й¹а¹носто* – *д⁰в¹'а¹носто* – *д⁰в¹'а¹носто* – *д⁰в¹'а¹носто*.

Словозміна числівників на позначення сотень *двісті* – *дев'ятсот* у запорізько-надазовських говірках відбувається здебільшого за зразком парадигми іменників чоловічого роду на твердий приголосний у Д.в., О.в. і М.в. множини (відмінюються обидві частини). Числівники цієї парадигми у аналізованих текстах спостерігаються у формах: Н.в. – *-i* / $\emptyset$, Р.в. – $\emptyset$, Зн.в. – *-a* / $\emptyset$. Д.в., О.в. та М.в. числівників у текстах не виявляються взагалі, а у відповідях на запитання вони виступають такими, як і в літературній мові.

Лише певні говірки відзначаються окремими фонетичними відмінностями в їх оформленні, напр.: *д⁰в¹'ест¹і, ч¹'ітур¹іста* (Бор., Дм.Б., Парт., Новокоств., Пр.Пос.), *п¹'ат¹сот* (Берест., Лоз.) – *п¹'ім¹сот, во¹'ім¹сот* (Новокоств., Парт.), *д⁰й¹ят¹сот* – *д⁰в¹'ят¹сот, д⁰в¹'ат¹сот* (Кост, Парт.). У текстах фонетичні варіанти таких числівників виступають здебільшого у складних одиницях (а не у складених, компонентами яких можуть бути дані числівники), напр.: [*да / та* ¹тут ни¹ма д⁰і¹те¹ / ¹шо там / по *д⁰в¹'іст¹і ч¹'олов¹'ік*] / [*д⁰в¹'ест¹і* ¹зрив¹ін¹ / ¹тона *та*го / зир¹на / а на *т¹'іх* ¹с¹олах на ¹тон¹і *д⁰в¹'ест¹і* ¹да¹ли] / [*самі* ¹вилікий ¹й ¹рай¹оні ¹дом кул¹тури по ¹м¹'іст¹ам / *ш¹'іс¹от ш¹'іі¹'іст¹ам* ¹м¹'ест у ¹н¹ому ¹знач¹'ит¹].

Серед власне-кількісних числівників іменникового походження у говірках зафіксовано фонетичний варіант лексеми *тисяча* – *тишч¹'а*, яка входить у складені числівникові одиниці та змінюється як іменники І відміни, що й засвідчують тексти: *Одн.*: Н.в. – *-a(-y)*, Р.в. – *-i (-a)*, Зн.в. – *-a(-y)*; *Мн.* Р.в. – $\emptyset$, напр.: [*п¹ризи¹вау¹с¹а* ¹п¹'ервого ¹с¹інт¹абр¹'а *тишч¹'у* ¹д⁰й¹ят¹сот ¹п¹'іі¹'іст¹ам ¹д⁰й¹ят¹ого ¹года] / [*по* *д⁰в¹'і*

тис'ач'і ў нас курч'ат о'це с су'сіткойу / ми йїх ви'рошч'ували] / [шч'е м'їй па'койні д'ед буў жи'виў та ка'же / от да'ваї бал'шой дом куп'ім / он с'тоїт т'риц':ам' п'ят' тис'ач'] / [на'родиўс'я йа ў тис'ач'а д'їўят'сот двац':ам' трет'ому роц'ї] / [ч'їба'ном / ў кол'хозі / нас о'вец' с'їмнац':ам' год / н'ї од'ну тис'ач'у к'їломитроў схо'диў п'їш'ком] / [ба'т'ко буў трахто'ристом / ро'биў с' тис'ач'а д'їўят'сот ч'от'ирнац':а'того году]. У текстах зафіксовано 1 випадок уживання порядкового числівника з компонентом "тисяча" у формі М.в. з флексією –ому: [йа на стан'ку ро'била на дво'х тис'ач'ному].

У запорізько-надазовських говірках також представлені складені кількісні числівники, які виступають як у прямих, так і в непрямих відмінках. Під час їх функціонування у непрямих відмінках змінюються або обидва слова, або лише останнє, напр.: [а б'рали йї'жипри'зиўно / за о'дин раз / дес' сто двац':ам' / сто п'ят'нац':ам' ч'оло'в'їк] / [душ до т'риста п'їд'їс'ам'ї при'шло].

Запорізько-надазовським говіркам, як і іншим говорам української мови, характерне функціонування збірних числівників від дво'х до десяти. У текстах їх репрезентовано формами двоє – троє, що, як відомо, утворені від відповідних коренів кількісних числівників за допомогою форманта -ой- (<*-oj-) і флексії –е, та четверо – восьмеро, словотворчим формантом яких є колишній суфікс -ер (<*-er-/ -or-) [19]. Досить часто спостерігаються й парні збірні числівники обидва (<оба + д'ва) і обоє (<оба + *-oj- + е), відмінювання яких за умови наголошеності першого складу в обстежених говірках відбувається за зразком об'їх – об'їм – обо'ма – на об'їх, напр.: [ї о'це ж на вої'н'ї о'боє по'гибли / о'це о'так] / [а'бох йїх ни бу'ло ше та'д'ї].

У текстах збірні числівники від дво'х до десяти виступають частіше у формі Н.в., поєднуючись переважно з іменниками, що позначають істот, напр.: [ў м'ени д'воє д'їтеї от п'ер'вого м'ужа] / [д'їтеї м'енше ни бу'ло йак ч'ет'ви'ро / п'ят'и'ро / а т'роє це ў'же знач'ит' бу'ло] / [от дир'жали ї по ч'ет'ви'ро конї / ї по т'роє / ї по од'ному].

Система відмінкових форм збірних числівників у обстежених говірках представлена наступними флексіями: у Н.в. – -е(-о), Р.в. – -ох, Зн.в. – -е(-о). Форми Д.в., О.в. та М.в. цих числівників у аналізованих текстах не виявлені (але в матеріалах опитувань за запитальником у непрямих відмінках спостерігаємо значно більше

відмінкових форм: дво(у)х – дво(у)м – дво¹ма, тр¹о(і)м – тр¹о(і)х – тр¹о¹ма).

Як і іншим степовим, запорізько-надазовським говіркам також характерне уживання збірного числівника у Н.в. у функції складеного підмета ("троєє їх було", "двоєє нас було"), до якого належить і займенник. Це одна із синтаксичних загальноговіркових рис, що зафіксована ще В.П. Дроздовським [10]. У зафіксованих нами текстах зазначена функціональна особливість збірних числівників також спостерігається: [д¹воєє у¹мерло у¹же / а д¹воєє с¹і ма¹лі і¹ дома бу¹ли] / [тих п¹ятиро було од¹ ч¹ого у¹же бат¹ка] / [а то¹ді їх д¹воєє ро¹дило¹с¹] / [шч¹ас т¹іки нас остало¹с¹ тр¹оєє].

Зафіксовано випадки вживання кількісних числівників у значенні збірних: [у нас с¹ем ("семеро") д¹ітеї було] / [о¹це од¹ного жи¹нили / шо йа / а ше два("двоє") у¹ їх ок¹роми було] / [нас було ш¹естиро д¹ітеї же о¹це / три ("трос") д¹іч¹ат і три х¹лопці / ну це ж зо м¹ноу]. Такий факт фіксується дослідниками і в інших українських говірках і пояснюється хитанням щодо вибору відповідної числівникової форми і нечіткістю значеннєвої інтерпретації кількісних та збірних лексем діалектоносіями [8]. Дослідження літературної мови також підтверджують, що формально збірні числівники стають додатковим засобом вираження власне-кількості [5, с.160].

У текстах зустрічаються збірні числівники *четверо* – *п'ятеро* у складі власне-кількісних на означення десятків з одиницями: [к¹ласи ви¹лик і бу¹ли / у¹ нас бу¹ло ... / два¹ пер¹вих / по¹ сорок¹ ч¹етви¹ро / по¹ сорок¹ п¹ятиро д¹ітеї / о-о-о]. Як відомо, вираження кількості в збірному вигляді за допомогою числівників третього десятка та числівників наступних розрядів практикується дуже рідко, здебільшого в розмовній мові або в мові художніх творів [4, с.147]. Цей факт засвідчують і запорізько-надазовські говірки.

У групі неозначено-кількісних числівників, що спостерігаються у говірках, привертає увагу і числівник "несколько" (літ. *кілька* або *декілька*), який керує формою Н.в. однини або Р.в. множини, напр.: [пройшло¹ н¹ескол¹ко вурем¹йа] / [н¹ескол¹ко дн¹ей ішли ми]. У текстах цей числівник зафіксовано лише формі Н.в. однини, що вказує на його незмінюваність.

Серед неозначено-кількісних числівників у обстежених говірках спостерігаються також і незмінювані лексеми *багато* – *мало*, які поширені тут однаково. Засвідчено єдине похідне слово від

лексеми *багато*, утворене за допомогою суфіксального морфа *-еньк* (*бага'тен'ко*), напр.: [*нас бага'тен'ко проїшло було/ д'їч'ат*].

Дробові числівники представлені в говірці словами і словосполученнями, як і в літературній українській мові та багатьох її говорах. У аналізованих текстах виступають сполучення "кількісний числівник + іменник +прийменник + елемент *половина*", останній компонент якого іменник, що вживається у формі О.в. однини: [*три с поло'виноюу тишч'і отда'ли / за шо*] / [*п'ат' с поло'виной дн'ей ішли ми то'да*]. Як відомо, іменник *половина* виражає семантику для позначення частин від цілого, що й зафіксовано у говірках: [*да / поло'вина 'плач'е / а поло'вина 'скач'е*] / [*с поло'вина лу'деї ни п'їшла*]. Як бачимо, *половина* вживається ще й у Р.в. у формі Н.в., щоправда, таке функціонування цього іменника спостерігається значно рідше.

Дробовий числівник *півтора* характеризується змінюваністю (але не в усіх обстежених говірках, переважно в "акаючих"), про це свідчить його фіксація й у позиції: *палта'рах – палта'рам – палта'ра – на палта'рах*, напр.: [*на палта'рах г'ік'тарах паса'дили / а ни'ч'ого ни рос'те о'це*]. Особливо в говірці Дмитрівки Бердянського р-ну та Новомиколаївки вживаються ці відмінкові форми. А числівник *півтори* тут не спостерігається.

У переважній більшості запорізько-надазовських говірок числівники *пів* (<*роль) та *пол*, як і в літературній українській мові, є незмінюваними і фонетично зростаються з іменником. Однак у говірках із наявним "аканням" відзначаємо варіантність цих числівникових форм. Найуживанішими у обстежених говірках, як і в інших говорах української мови, є сполучення слів *пів-*, *пол-* з Р.в. однини іменника, напр.: [*полд'на йа ни 'йїла о'це у'же ни'ч'ого / пі'ноч'і ни було / а на 'утро при'шоў*].

Отже, аналіз системи словозміни числівників у діалектних текстах запорізько-надазовських говірок свідчить про непросту їх парадигматичну будову порівняно з літературною мовою та деякими її говорами. Їм характерна варіативність числівникових форм, спричинена різними факторами, зокрема особливостями формування запорізько-надазовських говірок (фонетика воронезьких говірок вплинула на значну кількість варіантів, що вирізняються фонетичним оформленням та підтримуються впливом російської мови саме у с. Воскресенці, с. Дмитрівці Бердянського району, с. Новомиколаївці Приазовського району, с. Шелюги Якимівського району). З одного

боку, утворення різноманітних варіантів відмінкових форм числівників у обстежених говірках характеризується високим ступенем вияву, посиленням варіативності, що відбувається через тяжіння до паралелізму говіркових форм із літературними та накладання форм, які збереглися від матірних говірок (на їх основі сформувалася запорізько-надазовська група). А з іншого боку, у своїй структурі обстежена група говірок має ряд рис, що засвідчують тенденцію до втрати відмінювання в окремих випадках і підтверджуються фіксацією числівникових лексем переважно у формах Н.в., Зн.в. Заміна форм Р.в. формами Н.в. у запорізько-надазовських говірках нерегулярна, мають місце й окремі випадки відсутності реалізації числівникових форм у мовленні діалектоносіїв.

Як засвідчують проаналізовані тексти, у говірках продовжують вживатися архаїзми та інновації.

Опис лише числівникової словозміни, що є важливим компонентом граматичної системи запорізько-надазовських говірок, на матеріалі проаналізованих текстів не дає достатньо підстав, щоб зробити висновки про граматичну будову та систему досліджених говірок. Але вивчення граматики числівника й інших українських говірок та сучасної української літературної мови спонукають зробити припущення щодо складної системи його словозміни порівняно з іншими частинами мови, певних відмінностей, що спостерігаються між різними говірками чи їх групами в діалектній мові. Подальше вивчення числівника, його морфологічних та синтаксичних ознак у запорізько-надазовській групі говірок розширить знання про граматику числівника української мови.

1. Арполенко Г.П. Числівник української мови / Г.П. Арполенко, К.Г. Городенська, Г.К. Щербатюк. — 1980. — 241 с.

2. Баранник Д.Х. Морфологічні особливості числівників / Д.Х. Баранник // Українська мова і література в школі. — 1966. — № 6. — С. 15-19.

3. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія : Підручник / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. — К. : Либідь, 1993. — 336 с.

4. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. — К. : Наукова думка, 1988. — 256 с.

5. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики укр. мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська. — К. : Унів. вид-во "Пульсари", 2004. — 400 с.

6. Гажук-Котик Л. До історії вивчення іменної системи словозміни говірок української мови / Л. Гажук-Котик // Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 428-429 : Слов'янська філологія. — Чернівці : Рута, 2008. — С. 73-78.

7. Горпинич В.О. Українська морфологія: навчальний посібник / В.О. Горпинич. — Дніпропетровськ, ДНУ, 2002. — 350 с.

8. Делюсто М.С. Реалізація словозміни кількісних числівників у діалектному тексті / М.С. Делюсто // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики та лексикології української мови : зб. наук. праць. — К., 2009. — Вип. 5. — С. 142—146.

9. Дзендзелівський Й.О. Спостереження над системою числівників говірок Закарпатської області / Й.О. Дзендзелівський // Діалектологічний збірник.— Ужгород : Наукові записки Ужгородського університету. — Вип. 1. — Т. 14, 1955. — С. 7-80.

10. Дроздовський В.П. Південнобессарабські українські говірки / В.П. Дроздовський // Праці Х республіканської діалектологічної наради. — К. : Наукова думка, 1961. — С. 132-156.

11. Івченко М.П. Числівники української мови / М.П. Івченко. — К. : КДУ, 1955. — 144 с.

12. Мизина К.Н. Числительные украинского языка : автореф. дисс... канд. филол. наук : 10661 / К.Н. Мизина ; Днепрпетровский гос. ун-т. — Днепрпетровск, 1968. — 20 с.

13. Німчук В.В. Словотвір числівників у верхньонадборжавських говірках / В.В. Німчук // Діалектологічний бюлетень. — Вип. 8. — 1961. — С. 44-56.

14. Омельченко З.Л. Морфологическая структура восточностепных говоров Украины : автореф. дисс. ...канд. филол. наук / З.Л. Омельченко. — Ужгород, 1985. — 25 с.

15. Онишкевич М.Й. Категорія роду і числа числівників два-чотири в західній частині говорів української мови / М.Й. Онишкевич // Праці XII Республ. Діалекто лог. наради. — К. : Наукова думка, 1971. — С. 252 -262.

16. Пачева В.М. Переселення українців та росіян до Таврійської губернії на рубежі 50–60-х років XIX ст. / В.М. Пачева // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного інституту ім. П.Д. Осипенко. Історія. — Бердянськ, 2000. — С. 120-124.

17. Попович Н. Особливості словозміни числівників у говірках Північної Буковини / Н. Попович // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. Випуск 428-429. — 2008. — С. 125-130.

18. Прилипко Н.П. Дробові числівники в українських говорах / Н.П. Прилипко // Дослідження з української мови. — К. : Наук. думка, 1991. — С. 47-60.